

BERZSENYI UTOLSÓ VERSEINEK STILUSKÉRDÉSEI

Balogi I. Kornélia

IV. évf. magyar-történelem sz. h.

IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET

1817-1818 fordulópont Berzsenyi életében. Ha nem is előzmények nélkül, de főleg a Kölcsey-recenzió hatására ekkorra eluralkodik rajta lelki betegsége és több mint tíz évre elhallgat. Vélt és való sérelmekre feleletül a letragikusabb megoldást választotta: önkínzó egyedüllétet, megfelelő előképzettség nélkül nekivágni évekre szóló tanulmányoknak azért, hogy a jövőbeni antirecenzió immár egyenlő fél munkájának ismertessék el!

Élete végéig tartó magánya – amelyen lényegesen nem változtatott a harmincas évek elején való pesti szereplése, gyakori látogatása – ha nem is azonosítható a modern ember, a polgár magányával, kétségtelenül tartalmaz olyan elemeket, amelyek ilyen vonatkozásban is elválasztják őt kortársaitól. Bármennyire furcsán hangozzék is, ő a végletek, egészen pontosan csak a véglet embere. Az „arany középszer”, a „harmóniás” görög életform a negatív tendenciával jelenik meg nála. Nyugalmát nem a sztoikusoké, hanem egy kezdettől beteg lélek megnyilvánulása. / A beteg természetesen nem eredeti jelentésében szerepel itt. / Eredetileg talán csak egy árnyalattal több hajlandóság a melankóliára, később ez már állandó, erőszakkal lefokozott élettempó lesz. Férfikora legelejétől intenzív lelki élete egyre mélyebbre viszi a magány, a betegség barlangjába. Elemezhetetlen folyamat ez. Kétségtelen, hogy meghatározói között döntő sullyal szerepel társadalmi helye is. Sorsa az olyan középnevesé, aki a legellentmondásosabban kötődik korához.

E dolgozat keretein belül lehetetlen hosszasan kitérni egyéni életének kora és osztályának sorsa kapcsolatára. Osztálya legáltalánosabb vonásai azonban, amelyek az ő költészetében is fellelhetők, ezek: Patrióta és loyális a Habsburgokkal szemben, látja a haladást, a reformmozgalm szük-

ségszerűségét, de előremutató eszméi regresszikkvekké keverednek. Mind-
ezt csupán azért bocsátottam előre, hogy lássuk, felületes ismeret alapján
elképzelhetetlen a problémáknak az a sokfélesége, amelyet élete és költé-
szete felvet.

Majd másfél évszázada halott- lehetetlen mégis nem csodálnunk időt-
állóságát, frissességét. Ez annál is érdekesebb, mivel poézise első olvasásra
a valóságtól nagyon távolálló. Versei -az ő és mások vallomása alapján -
még inkább külön világban születnek mint kortársaié. Csodálatos, hogy mégis
őrizni tudja az egyszerűség, a lelki feszültség pillanatnyi érzetét. Ma is ható,
eleven voltát nagyrészt expresszivitásának köszönheti, nyelvének, amely az
értő fül számára gyönyörtelien új és modern. Éppen nyelve felől, stilisztikai
elemzéssel próbálok közelebb férkőzni utolsó éveit lényegéhez. Nem foglal-
kozhatunk bővebben Berzsenyi egész költészetével, de úgy gondolom, sok-
mindent megmagyaráz az adott időszakra vonatkozólag kisebb költemények
után született két utolsó verse, a «Gróf Mailáth Jánoshoz» és « A poézis
hajdan és most». Többeket meggondolkoztat talán, hogy csak két vers azoro-
sabban a dolgozat tárgya, de ez szükségszerű. Egyenesen következik a for-
mából, tartalomtól és keletkezésük idejéből. E kissé mechanikus és szinte
gyanusan kézenfekvő magyarázat mélyebb gyökereken nyugszik. A tartalom
az, amely a két verset elválaszthatatlanul összekapcsdja. Tudjuk, ebben az
időben éli át újra - közvetlenebb forrásokból és a kort belsőleg is megköze-
lítő művekből - ifjúsága viszonylag felszínesebb görögség-élményét. Egész
énejjével próbál behatolni abba az életformába, amelyet korábban elsősorban ér-
zelmeivel közelít meg, s most értelmével is egyedül «igaznak, jónak» ismer
el. Ismét nagy kategóriákkal foglalkozik, alapvető eszméket tárgyal / a köl-
tészeti jövője, hazaszeretet stb./ . A két vers között szövegileg is nagyon szo-
ros az összefüggés, s a megfelelő helyen majd utalok is erre. Feltétlen meg
kell azonban még most jegyezni : Görög-utalásai mögött - legyen az csak
egy név- hallatlanul telített érzelmi háttér húzódik. Nem a klasszicizmus sok-
szor üres mitológizálása ez, hanem roppant erőfeszítés, ismert nevekkel kö-
rülhatárolni, megjeleníteni a szavakba nem foglalható, néhány ember sóvárgó
vágyát a lélekben időlten, gyakran tárgyi valóságától is megfosztott Hellasz
után, s tehetetlen vergődését a valóság merőben más törekvései szorításában.

Mindkettő u.n. seklepiadesi-alkaioszi formában íródott, mint a huszas évek több verse. /«Szilágyi 1153-ban » vagy «A füredi kúthoz»/. Nem érdektelen születésük körülményeit sem megvizsgálni. A Mailáth-óda mégcsak datálható. /1830 körül második fogalmazványa 1831/. «A poézis. . .» azonban időben nem helyezhető el pontosan. Keletkezésének időpontja éppugy lehet 1832, mint akár 1835. Címet is Toldy ad neki, bár Döbrenteinél sem a kezdősorral szerepel /«A poézis hajdanta»/. Mindkettő Döbrenteinél és Toldynál is időrendben az utolsók között szerepel. Mindkettőben, de különösen az utóbbiban egyesek igazolását szeretnék láttatni Berzsenyi zsenije hanyatlásának. Igaz, hogy 1817 után egészen keveset ír, minőségi romlás azonban nem látható. Sőt a vizsgálandó versek bizonyos szempontból joggal veszik fel a versenyt legünnepelebb ódáival. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy nem hordozzák magukon egy megbomló élet, s egy költői pálya tudatos lezárásának jegyeit. Fellelhetők bennük a mostmár jogos számvetés, élettől való bucsuzás szükségképpen más vonásai mint azelőtt tiztizenöt évvel. Ma már nem tűnő hangulat ihleti, vagy utánérzés, amikor a halálról beszél, hanem valóságálatot ad neki élete, rokkant teste, s a mellette lassan felnőtté váló fiatalság. Vitázni lehet azon, hogy e versek az alkotó utolsó, váratlan fellobbanása-e, vagy pedig valami lassu folyamat kiteljesedése, amely lefojtva bár, de állandóan magán hordozta egy predesztinált lélek örökségét? Mondom. Lehet vitázni, de ez a lényegen, mármint a két vers értékének lényegén mit sem változtat.

A Mailáth-óda lezárja Berzsenyi személyekhez szóló ódái sorát. Még kevésbé egy személyhez szól azonban, mint az eddigiek. Mailáth neve csak ürügy arra, hogy a barátához intézve szavait még közvetlenebbül, kötetlenebbül valljon önmagáról. Régebben általános emberi tulajdonságokat, erkölcsi törvényeket tárgyal a Festetich-hez vagy Eszterházihoz való fordulás kapcsán, most inkább vágyairól, költészetéről akar képet adni. A vers előbb keletkezett, mint «A poézis hajdan és most». Érezhetően két nagy részre bomlik, ami a szerkezetet és a hangot illeti. Az első szakasz majdnem önálló, egy lélekzetre leszakadó gondolat, költőnknel eddig ha nem is ismeretlen, de szokatlan, mélyen lírai hangvétellel. Éltetője egy hasonlatpár két

tagjának negatív szembeállítására. Előbb a negatív tag áll, hogy a pozitív tag – amely érezhetően mélyebb, átéltebb – annál jobban kiemelkedjék. Szinte tapintható itt az alkotási folyamat. A kép annyira életteli, hogy lehetetlen nem észrevenni: régen, tudat alatt érlelődő számtalan egyszeri aktus ellenállhatatlan erővel megfogalmazódó szintéziséről van szó. Nem feltétlen igaz ez a hasonlat első tagjára. Itt inkább finom feleletet ad az óda címében és indításában szereplő Mailáth művére, a „Villitánc”-ra. Annál igazabb azonban az előbbi megállapítás a második tagra. A képszerű és hanghatások összeötvözésének csodálatos hangulati egység az eredménye. Az első szakasz folyó-hasonlata mindössze három sor.

/Mailáth ! poétád éneke leng feléd/
 Nem mint a rohanó Vág, mikor árjait
 A Kárpátok közt zugva szórja
 Tört jeget és köveket sodorván,

szemben a hasonlatpár második tagjával, amely ennek kétszerese :

Csak mint az alkony enyhületén kalász-
 Párnáján pihenő lányka szelid dala
 Üdvezli a várt est nyugalmát
 S a hegyek ormái közt mosolygó

Holdat, midőn már csend fedi a mezőt.
 S a pásztorkalibák gőze a völgybe szállt.

A Vág szerepeltetése, mint már említettem, a „Villitánc” miatt is indokolt. A gróf regéje fent játszódik a hegyek között a Vág mellett, viharzó, végletes érzelmeket, tipikusan romantikus történetet mesél el benne. Nem belemagyarázás és feltétlen kapcsolatokat keresés az ezek után, ha mintegy feleletet vélünk felfedezni Berzsenyi soraiban :

«Nem mint a rohanó Vág. . . . »

Feleletet egy költői módszerre, amellyel ellentétes az övé, akinek dala

«Csak mint az alkony enyhületén. . . . »

Az már más kérdés, hogy nála is található viharzás, küzdés, csak nem a romantikán, hanem a klasszicizmuson belül. Itt inkább a vágyát énekli meg, amilyenén szeretne lenni, a nyugalom, a béke emberévé.

Ha egészen apró hangkülönbségekbe is belemegyünk, még itt is le-
mérhető az óda előbb említett tagolása. Előbb a pergetett hangok, s a ke-
ményebb laringálisok, utóbb a folyékony l, s a nazálisok tulnyomó többsége
jellemző. Az eddig tárgyalt rész /két és fél szakasz/ egy mondat, második,
egyben utolsó mondata mindössze két sor. Mintegy kiegészíti a dal-hasonla-
tot, de egyben – szintén negative- visszautal az első hasonlattagra:

„Mailáth! poétád napja hunyik.”

S nem ragadoz dala árja többé.”

Még a szavak is hasonló jelentéstartalmúak, vagy azonosak /rohan, ra-
gadoz, árja/.

Megszokott dolog Berzsenyinél a mondatszerkezet különös volta, de az
eddig bizonyos határok között mozgott. Hosszu, de nyelvtanilag még szabá-
lyos mellérendelések. A körmondataiban a mellékmondatok is helyükön vannak.
Ez a három szakasz – előbb említett utolsó két sorát kivéve – egyetlen roman-
tikus tiráda. /Második része nem lezárást, kifejlést hoz, hanem a gondolatoknak,
érzéseknek szinte véget nem érő áradását/. A mondatszerkezet fellazulásának
bizonyos fajtájával találkozunk itt. Tulajdonképpen nem is beszélhetünk már va-
lódi mondatról. A hangulati egység megteremtése után sajátos tudatalatti össze-
kapcsolás történik az egyes tagok között. Ez a logikai nyelvtani kapcsolat annál
is inkább érdekes, mert többféleképpen történhet: idő vagy módféle határozósók
/utalósók/ behelyettesítésével.

„. pihenő lányka szelid dala /?/

Üdvezli a várt est nyugalmát. . . .”

Még egy formai érdekesség: állapothatározói mellékmondatot időhatározói
kötőszóval vezet be:

„Nem mint a rohanó Vág, mikor árjait

A Kárpátok közt zugva szórja. . . .”

A már többször említett két sor, bár mint tudjuk, lezárja az első részt, bi-
zonyos foku átmenetet alkot a következő nagy egységhez, mivel a jelent állítja
szembe a most tárgyalásra kerülő multtal. Itt már visszatér szokott ódai hangjá-
hoz. A természetből vett hasonlatok aprioritása eltűnik, és a görög-római világ
képei tolnak ajkára bonyolult kettősségben. Az elsőség azonban a görögöké.

Az alapmotívum /versenyjátékok, Olympia/ mellé csak színezőként lép be a latin /Iloráj; Eurus/. A versnek, mint ismeretes, több változata van. Töredékek Berzsenytől, Döbrentei szövege, s az Akadémiánál egy idegen kézírással belejavított teljes óda. Anélkül, hogy mélyebben belemennénk az összehasonlításba, meg kell állapítani, hogy a végső szöveg /Döbrenteié/ a legjobb. Két versszakkal rövidebb ugyan, mint a változatok, de így nyoma sincs benne a sokszor szemére hányt dagályosságnak, és a nagyonis érezhető önreminiszcenciáknak, /hogy ne mondjuk : önisztelésnek/ PL. :

«Mostmár telemnek bus szele fujdogál,

S tőled nyert koszorum bimbait elszedi

Eltűnt világom omladékain

A hideg ész mutatá ki pályám.» Lsd. «Közelítő tél»

«Földhez gyaludva szántogatok, vetek.

S kunyhóm szűk teremít téltre tatargatom.

Hogy a hülékény nedvü dallost

Vad Boreás teje földve lelje.

Éppen az elhangzott idézetből viszont az is kitűnik, hogy az óda közvetlen utalásai a jelenre bizonyos élenkséget vittek ebbe a változatba. Egy szakasz nyomokban már tartalmazta a másik vers indítását :

«Vagy néha, hogyha gondaim engedik.

Mi szép, mi jó azt fejte tanulgam,

Lekötve nyomván játszi Proteust.

Emberi szint mutat és jövendöl.»

A hangulati alapon való elkülönítés második része tovább tagolható. A következő két szakasz adja Berzsenyi költészetének összefoglalását. Látszik, elvonatkoztatott mindentől, s csak működésének gerincét tekintette, amikor visszanézett az elmúlt évekre :

«Tündér tükörben nyílt nekem a világ

S mint egy Pygmalion szobra, ölem hevén

Életre gyulni látsza honnom,

S annak ivá kebelem sugalmát.»

Kétségtelen, hogy művei igazi értéke ez : patrióta a szó legnemesebb

értelmében. De a muló idő más vonatkozásban el is fordult a tényeket, "Tündér tükörben nyílt nekem a világ" alliterál a sor, feledtetve, hogy ez a világ nem feltétlenül idealizált, megszépült volt, hanem elvonatkoztatott, vagy a végletekig sötét színekre festett. Ezt a világot, ezt a hont valóban sokszor ő hozza létre "öle hevén" olyanná, amely aztán belső törvényszerűségei szerint éli tovább verseiben életét. A fogalmazványok tanúi, mennyit küzdött ezzel és a következő versszakkal, a küzdelem eredménye egy csodálatos, tündöklő neologizmus, egyszeri, feledhetetlen kép:

"Mellebbe, mint egy Ilion éneke
Zengett a haza szent lángja."

Előbbi változatai is ismétlik a zengőt - itt már kiteljesedik, s a perszonifikáció különleges példajaként jelenik meg. Mint a metaforából származó szókép, természetesen megvalósítja az érzetek transzponálását, összevegyítését, de lehetetlen eldönteni, hogy a vizuális /láng/ és audíív /zengett/ jelenségek egyévonásának alapja nem az igen hasonló hangalak-e? Megszemélyesítés és szinesztézia együttesen mindenesetre ritka még Berzsenyinél is, bár még találunk egyet-kettőt, s érdekesség, hogy a huszas években /pl. "hányja halála jegét" Elégia Gróf Festetich György hamvaira/.

Következetesen viszi tovább a görög képet:

"... Olympia
Istenfiakkal küzdve tünt fel
Isteni bájba merült szememnek."

Egyben itt találjuk az első halvány utalást a versenyjátékokra - ezt azán később bővebben is kifejti. Ezzel le is zárul a második nagy egység első, kisebb fele. A multtal végez:

"Eltűnt a rémkép. . . ."

S a következő sorok hozzák a vers tulajdonképpen legnehezebben érthető részét. Ismét Majláthhoz fordul, /bár ez az irányulás nem egyértelmű, általánosnak is felfogható/.

"... Ámde ha szózatom
Szép lelkedre hatott, nem vala puszta hang."

Nem, mely tudatlan gyermek ajkán

Lelket emelt, koszorúm ne bánd meg.»

Röviddel előbb már tárgyaltuk mondat szerkesztését. Ime újabb példa a csak többszöri utángondolással, és akkor sem egyértelműen rekonstruálható mondatra :/alanyi vagy jelzői alárendelés ?/ És ; «koszorúm ne bánd meg». Értelmünk mintegy ingadozik a két jelentés között, amíg – talán önkényesen – az egyiknél megállapodik. Nem tart igazi nyugvópontot sem – már hatodszor köti új mondatát az előzőekhez kapcsolatosan. Itt annál feltűnőbb, mivel új verstani egységet, szakaszt vezet be vele :

« S ha szépnek érzed férfias énekim,

Benned vagynak azok, benned a honni szív,

Melyet magasztalsz, benned a hív

Honszeretet daliás erénye.»

Látjuk, ismétlésekkel, s egy közbevetett mellékmondat elbizonytalanító hatásával lép meg, hogy annál maradandóbb legyen a tartalom : költő és ember együttes feloldódása egy közös élményben. Szokatlan jelzős szerkezet zárja ezt a viszonylag nyugodt, mintegy andante tempójú részt :

«. a hív

Honszeretet daliás erénye.»

hogy aztán a felszólítás

«Menj, énekeld hát e magas égi lényt !»

nyomatékával annál jobban kiemelkedjék. Most sem tudhatni biztosan, a megéneklendő ki legyen ? Csak sejtjük, hogy talán a honszeretetről van szó. A versnek ez a része azonban világosabbá válik, ha az 1823-ban írt «Elégia Gróf Festetich György hamvaira » c. költeményt is megvizsgáljuk. Itt is feltűnik az istenek által teremtett verseny és ajándék motivuma :

«Igy született Hellás, így szülte az élisi pálma

A csuda helleneket s Pindaros énekeit.»

/vagy lásd még «Gróf Festetich Lászlóhoz» 1809. 5. vsz./

Nálunk pedig ez így hangzik :

«Ezt harsogta örök Pindaros és Horác.

Ez istenité a világnak

Hajdani vátesit és erősit .

S ez nyit nekünk im élisi pályatért

Rákos hős mezején .»

Berzsenyi - mint látjuk - nem közvetlen gazdasági hasznát látta a lóversenyeknek, hanem egyfajta magasabb praktikizmus szemszögéből nézi ezt is, "A nemzeti szorgalom lehetőségig való" emelését látja benne. Világos, mint tevődik át nála a gyakorlat emeltebb régiókba: "élisi pályatér" jelenik meg előtte, amikor Széchenyi szavaival élve inkább a földön kellene járnunk. A magyarokat "le akarja vonni az égből, s a levegőben nyargalókat" a valóság emberivé akarja nevelni. Most válik érezhetően ellentétessé a viszony költészete s az élet között. Nem tűnik mindez tulmagyarázásnak, ha tovább szemléljük ezt a verset, s utolsó költeményét. Széchenyi győzelmét is értékén felül mutatja be - azt a virtust ünnepli benne, ami kortársainál, de elsősorban nála valami összetett jelent. Olyan etikai kategóriát, amely hasznossága s emelkedett volta miatt érdemel dicséretet. Legalább annyira jó, mert szép is. Csak ilyen alapon lehet megismételnie felszólítását, mostmár egészen konkrétan:

«Ó, énekeld t, a diadal fiát!

Eurus-szülte pején mint viva, nyerve dijt.»

Mellékmondattá terebélyesedő jelzője bizonytalan, magában hordja egyben a diadal megszemélyesítésének lehetőségét, de írásban nem él vele. Igen érdekes, amint a "viv" ige régies multideje mellett ujszerűen hat a "nyerve" alakilag azonos képzésű, de adverbium funkcióju igéje.

Még a Berzsenyinél megszokott különbség sem magyarázza azonban azt az értelmi törést, mely most zökkenti meg a vers menetét, hogy pontosan rekonstruálni tudjuk eredeti jelentéskapcsolódását, el kell tekintenünk a Döbrentének tulajdonított két sortól, és Berzsenyi eredeti szövegét kell nézünk:

«Sándorral, a hirhedt lovaggal,

Kezelve, teremve dicsó utat s célt,»

Mely újra szülje a lerogyott magyart

S Pannon férfidiszét.»

A kimaradt rész Széchenyi egyenes kérésére törölletett - visszának

érezte ~ s a költő teljesítette kívánságát. Az óda zárószakasza ímét különleges szépségű. Első mondata meghatározhatatlan : állítmánya transitív, imperativuszi alakjában szokatlan célvonatkozás lappang. És íme egy rendkívül kifejező erejű jelzői közül : „lerogyott magyart” - különösen szemléletes, mivel igenévi voltával mozgást visz a képbe. Kifogyhatatlan nyelvvel leleménye eufémizmusra ragadja :

.....Engem a villitanc

Int már. »

A kép kontaminációs alakja /engem hiv - nekem int/ nem lehet véletlen. Így tudja legszemléletesebben kifejezni a halál, a közlgő elmulás gondolatát. Ha jobban utánagondolunk, az „int” szó nem is „jelzés” értelemben szerepel itt, hanem talán a „megint” „megfedd” jelentésben. Összevetve Mailáth rege-szövegével, határozottan érezhető, többről van szó. A halál, a kikerülhetetlen végzet elszólítja a földről. Egy ellentéttel azonban már túl is lép a gondolaton :

.....de honnom uj virultán

Vert dalodat porom érzi majdan.»

Egy pillanatra sem esik ki a vers hangulati egységéből „vert dal” Hellen lanton vert magyar dal képzete vetődik fel bennünk egyetlen jelző nyomán. Eltekintve még sok mindentől, amit el lehetett, sőt el kellett volna mondani, álljon itt csupán egy megjegyzés még : Ahhoz, hogy a költemény nagy élményt jelent, hozzájárul sajátos dinamizmusa. Permanens erőfeszítést kíván a logikai -lélektani egység állandó helyreállítására. A vers még aránylag összefogott, bár a két alapmotívum minden rész - szépsége ellenére sem forr igazi egységgé. Eltűnik az ódák korábbi szigorú szerkezete. A romantika hatása ez, mely megérintette Berzsenyit is. Utolsó nagy versét így kezdi :

„Halljuk, miket mond a lekötött kalóz :

Tündér változatok műhelye a világ.»

A verssorok lebegő szépségét, romantikus hangütését akkor érezzük igazán, ha nem a ma kialakult szójelentéseket vesszük adottnak, hanem a régebbieket. Sokkal mélyebb, telítettebb, majdnem más hangulati tartalmuk volt. Az „lekötött kalóz” mint erre már egy helyen utaltam, Proteust szemé-

lyesíti meg. A kalóz a XVIII-XIX. sz. nyelvben nem csupán tengeri rablót jelentett, hanem szabadon kóborló, messziségek-ura embert is. Geleji Katona egyik sora így hangzik: "Proteusnak, tünékenynek és enyészékenynek lenni nem állítjuk. . ." S ha ez adatok mellett felfigyelünk arra is, hogy a tündér változó, csalékonyt s bűvöset egyaránt jelentett /tündér változások, tündér világ/, és hogy éppen ebben az időben már kezd kialakulni -különösen a kalóznak - egy byroni ihletésű, új, romantikus értelmezése, akkor minden különösebb magyarázat nélkül bennünket is megérint a "proteusi világ", éppugy, ahogy Berzsenyit. A dolgok viszonylagos egysége eltűnik. Az alapokat, a végső értelmet kutató elme szükségképpen problémákba küzd, s ezek megoldhatatlansága ott vibrál verseiben. Jó példa erre "A poézis hajdan és most". Kidolgozatlan, s zövegileg egymással gyakran össze nem függő részekből áll. Megértése komoly munkát igényel, s még ezidőben írt prózai műveivel való egybevetés alapján sem teljesen lehetséges. Kivehető törekvése, hogy klasszicizmusát szembeállítva kora romantikájával azt feltétlen jónak és igaznak mutassa be. A görög derű, a görög "harmóniás" életforma nosztalgája zeng végig az egész költeményen. "Poétai harmonistica"-ja amely 1832-re készül el teljesen, ugyanezt fejti ki. Többek közt így ír: ". . . . a görög szépkultúra és legfőbb görög műveltség szülte a naiv görög poézist, a mi kulturátlanságunk pedig, azaz a szép-kultúra nemléte, ami annyi mint nem-kultúra, szülte a mostani nagy szentimentalitást, mely minél nagyobb, annál nagyobb kulturátlanságra vall. "Lehetne majd az egész "Poétai harmonistica"-t idézni, hogy lássuk, éreznie kellett és érezte is a romantika hatását. Igyekedett azonban a maga elszigetelődését valami végzetes rossznak megismertetni. Schillerrel polemizál, de világos, hogy egyben polemizál a magyar romantikusok új gárdájával is, az Auróra a Bajza körével. "S ha tudná a poéta, hogy minden fölöttébbvaló rut és rossz, s ha tudná mi a fölöttébbvaló és mi a szép középlet, kerülné a szentimentalisták felcsigázott gondolatait, érzelmeit és képzeleteit, ha tudná, hogy a költészet fő célja és tökélye a gondolatot minden módon éríthetővé, érezhetővé tenni, nem vonná le tárgyairól a testet, hanem inkább lelki tárgyainak is testet adna, mint a görög, s nem

burkolná mindennapi gondolatait a tudós miszticizmus burokjába. „stb”.
«Mindezek, mondom nem a kultura, hanem a szeretetlenség, a tudatlan-
ság szüleményei, s így a dolog a romantika egyéb izetlenségeivel.» Me-
rev szembeállítja a romantikával érthető, s jól motiválható életfelfogásá-
val, kezdetben inkább ösztönös, később egyre tudatosabb ragaszkodásá-
val egy irrealizálódó világhoz. Még 1830-ban levelet ír Széchenyinek és
báró Wesselényinek. E levél érdekessége, hogy a két vers tárgya már
benne rejlik. Így ír :

« A népek nem egyebek, mint szokásaik teremtményei, s nagy
nemzet szokásait követni annyi, mint nagy nemzetté lenni.» Itt követen-
dő példaként az angolokat és a görögöket hozza fel. Nem véletlen : so-
kat foglalkozott az angolokkal is, és - bár nem járt messze megértésük-
től - idealizálja őket. Valami gyakorlati patriarchális világot tesz fel náluk,
és majdnem a görögök mellé emeli őket. Az angol nép « bölcs szoká-
saiban » - lóverseny stb. - az európai kultura tetejét látja, s őket a görög
versenyjátékok egyenes folytatóinak tekinti. A lóversenyek modern formá-
ját szinte észrevétlenül viszi át a multba, hogy ott már egészen másképp
jelenjék meg. Az egyensúly odalesz : az angolokról többé nincs szó, ma-
rad a görögség : «Mindenik játszva teremt, mint a természet : az angol min-
dig jót, a görög mindig jót és szépet. Mindenik nyájas egyesületekre inti
az elszórt vadakat, s azáltal képzi és boldogítja. A görögöknél minden
játék volt, s az esztendőnek kétharmada nyájas társalkodásnak s öröm-
nek ünnepe vala, s ezen játékukból folyt a legfőbb realitás, a szép görög
lélek ! Ezért kell óhajtanunk, hogy a pályanapok egyszersmind vidám mu-
latságnak és nyájas örömnök ünnepei legyenek. Az öröm csalja össze az
embereket, s az nyitja szeretetre a szívet. » Az említett egyensúlyeltoló-
dás, kettősség érezhető a versekben is. A Mailáth-óda viszonylag konkrét-
tobb kidolgozása az előbb említett gondolatmenetnek. Mélyebb, lírai és
egyben filozófusabb « A poézis. . . »-ban. A pályanapok reális megje-
lenési formája eltűnik, s helyette általánosított, idealizáltabb, vélt eredmé-
nyei foglalkoztatják :

«. . . . mosolygó égieknek

Innepein

. . . . a nyájas áldozóknak

Nyájas örömben jelent meg a menny.»

vagy : «Öröme intve csalta össze a

A vadonok ridegült lakóit.»

Az egyezés nemcsak gondolati, hanem - amint látjuk - szószere-
rinti is. Nagyon fontos ez két szempontból. Egyrészt nyomon követel-
jük, mint formálódik a prózai szöveg költőivé. A szókészlet ugyanaz,
de nézzük, hogy pl. a «vad» szó mint tágul ki : a levélben barbárt
jelentett. A jelentést átviszi a költeménybe is, azonban - a szó meg-
tartásával - egy egész sorban fejte ki, ahol a vad már nem alany,
hanem alárendelt mondatrész :

«A vadonok ridegült lakóit.»

Nem hiszem, hogy az említett egyezéseknek a költői szókinca szűkülése
volna az oka. Inkább feltehető, hogy prózájában, tanulmányaiban annyira
elmerül, annyira mélyen éli át őket, hogy - mivel egész életét azok töl-
tik ki - költészeté is a legszorosabb, így nyelvi rokonságot is kell hogy
mutassa velük.

«Ámde csak egy az igaz, nagy és jó. . . .»

írja. Emlékezzünk csak vissza a Mailáth-óda variánsára !

«Vagy néha, hogyha gondaim engedik.

Mi szép, mi jó azt fejte tanulatom. . . .»

Elmerülve az idők végtelenjébe, emberileg szinte már felfoghatatlan iste-
ni folytonosságot érez át a faj történetében, időtlenné tágítva születését -
halált.

«Melyek mosolygó jalcime lett a szép.

Hogy mint a szerelem, játszi gyönyör kezén

Folytassa titkon a teremtés

Müve örök folyamát gyönyörrel.»

Az is bizonyos, hogy rá sem maradt hatástalanul az új irány. Éppen ebben
az időben szinte már végletes rajongása a hellén világ iránt, a görög poézis
és életforma összeolvasztásának és egyetemessé tételének törekvése valami

módon már eltér a klásszikusoktól. Nem is sikerül egységes egészet alkotnia – tulságosan idealizál, így a multból vett kép még részleteiben sem igaz.

« Ennek teremő ihlete alkotá
Hellász rózsakorán a vidor életet,
Midőn mosolygó égieknek
Innepein lebegett az ének,

A szépet érző emberek ajkain
Szivből szivbe gyönyört zengve, s vidám erényt. . . . »

Egy-egy kifejezés emeli fel e sorok értékét pl. «rózsakor». Berzsenyi legkedvesebb hasonlatára való utalást érezzük benne, /pl. rózsakert, rózsadíom, rózsapárna,/ s így világosabb, mit akart vele kifejezni. Többek között 1811-ben, az «Életfilozófiá»-ban is felmerül a kép, s ilyen értelemben él tovább itt is.

« Óh, de mint az aranyvilág,
A rózsakor elrepül ! »

Jelzőit néhol – a versen belül – ismétli, ez is mutatja, hogy nem kész művel van dolgunk, mert ilyenre nála korábban nem találunk példát. Ötödik versszaka, bár hangulatilag egységes, utalásában nem világos. Mintegy négy sorban sűríti itt össze a «Himnusz Keszthely isteneihez» kiterjedt, szárnyalón tárgyalt mondanivalóját.

Következő része mintegy közbeékelt motívum, a mult képei közé beillesztve a rideg, ijesztő jelen. A költészet jövője bizonytalan :

« Mest a halandó, mint am a büszke lány
Villámfénybe vonult isten blén enyész. »

S a görög mitológia egyik legszebb képe után eddig ismeretlen nyelvi-költői magasságokba lifendül :

« A szent poézis néma hattyu,
S hallgat örökre hideg vizekben. »

El kell ismerni, hogy itt megalkotta az értelmi és képszerű általa hirdetett egységét, Hölderlin híres hasonlata /Menon panasza Diotimáért/ felel rá bennünk, de ez szublimáltabb, mert elvontat tölt meg élettel. Metafóráját tovább viszi különböző érzékterületeket kapcsol össze finom alliterálásával is :

„S hallgat örökre hideg vizekben.»

Minden alacsonyágtól menten, a szépség e a magány földietlen, transzcendes pillanatát érezzük itt megjelenni.

Igy, bár a vers szaggatottsága mellett sem középszerű, ériási a törés :

„Szünj meg te is lát zárt fület és kebelt

A szép ifju világ bájira inteni :

Halottas ének zug felette. . . .»

Figyeljük meg milyen hatást tud elérni hangulati és hangzásbeli ellentétekkel. A második sor töredezetebb, világos képére. /a jelzők : szép, ifju és a báj szó biztosítják ezt / felel a lassu tempóju, gyászos harmadik/ itt viszont : halottas ének és a komor hangfestő zug/. A magyarázó szerkezet tulburjázása nem tesz jót művészi szempontból sem : nehézkessé válik a stílus. Egy-egy hasonlat annyira önálló életet kezd élni, hogy kéri a versből, Ettől eltekintve - már a hasonlaton belül - hangtanilag milyen jól simul a tartalomhoz !

„ Afrika sámielje. »

„Forró porvihara fojtja az életet »

Jelentés és hangalak együttese segíti a képet érzékletessé tenni. Majd visszatér a görög világhoz. A „szent poézis » és a „dicső erény» - a szeretet két virága - teremtettséget szerintem életet Görögországban, s ezt a triászt magábanfoglaló létet nevezi örök ideálnak.

„Gyönyörre nyílt sziv nyiladozza

A szeretet csuda két virágít : »

Az előbb a kidolgozatlanágnak tulajdonítottam a jelzőisméltést, most tudatos költői leleménynek a „nyil» ige kétszeres fellasználását. A nyelvtanilag változatos képzésmód összetetté, lépcsőzetessé teszi magát a képet /multidejü igenévi jelző és a ritka gyakorítóképzős állítmány egytől/ . A Széchenyinek írt levélben szintén előfordul így : „szereletre nyitott sziv.» A költői szöveg szerencsésebb : a képpel mennyivel egyezőbb hangulatu és stilisztikailag szebb a „nyílt sziv» !

Visszatérve : nosztalgia az elérhetetlen, az ő általa sem megvalósítható

után - a küzdelem céltalanságának beismerése, röviden így foglalható össze utolsó verse.

Gondolatait sorra felveti, majd - mintegy elveszítve a közvetlen kapcsolatot - sorra abbahagyja kidolgozásukat. Alanytalan, tárgyátalan mondatok, nyoma sincs még a Mailáth-ódában is meglévő felkiáltásnak, dinamikai nyomatéknak. Szórendje nyomatéktalan. Kijelentő, magyarázó szerkezet dominál : egyetlen felszólítása is belevész a kijelentések sűrűjébe.

Múltbeli visszanyulása már a passzív belenyugvásó. Nagyobb érzelmi kitörésre nem képes, nem tud gátat vetni a diadalmasan előretörő új iránynak. Ilion világa nem tér vissza, s az ő kidültével a klasszicizmus is lehanyatlik. Széthull, darabokra törik belső világa - bármennyire szorgoskodik azon, hogy a haladó idővel versenyezve szilárd alapot építsen költészetének prózai munkáiban. Ez nem is sikerülhetett. «A poézis hajdan és most » egy hidegülő lélek üzenete.

Zusammenfassung

Stilistische Problemen in den letzten Gedichten von Dániel Berzsenyi.

Die späte Dichtung von Dániel Berzsenyi wirft einige Probleme auf, so zB. die interessante Frage, wie der Dichter des Klassizismus sich zur aufkommenden Romantik verhält. Eine stilistische Analyse seiner zwei letzten Gedichte zeugt von seiner Beeinflussung durch diese Kunstrichtung. Das Fragmentarische seines Stils, das unbegrenzte Schwärmen für das Griechentum weisen - bei aller Treue zur früheren dichterischen Praxis der Formgebung - auf die Romantik hin. Dies ergibt sich auch aus Elementen geringerer Bedeutung : so lockert sich zB. der Satzbau auf und er gewinnt auch an lyrischer Ausdruckskraft.